

**ЦИВІЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ПРАВОЗДАТНІСТЬ  
ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ  
УЧАСТЬ У СПРАВАХ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

**С.С. Бичкова**

*кандидат юридичних наук, доцент,  
заступник начальника кафедри цивільного права і процесу  
Національної академії внутрішніх справ*

**Постановка проблеми.** Підставою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, а отже, і передумовою набуття цивільного процесуального правового статусу особи, яка бере участь у справах позовного провадження, є цивільна процесуальна правосуб'єктність.

Майже всі науковці, незалежно від того, під яким кутом зору вони розглядають поняття цивільної процесуальної правосуб'єктності, погоджуються з тим, що ця категорія складається з двох складових: цивільної процесуальної правоздатності і цивільної процесуальної дієздатності. При цьому слід акцентувати, що найбільше наукових суперечок щодо складу цивільної процесуальної правосуб'єктності викликає цивільна процесуальна правоздатність.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Учасниками наукового диспуту з окресленої проблематики виступають: Д.Р. Джалілов, К.В. Гусаров, В.В. Комаров, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, Д.М. Чечот, М.С. Шакарян, М.Й. Штефан, В.Н. Щеглов, С.В. Щербак та ін. У відповідному контексті предметом наукового спору є, здебільшого, законодавча дефініція зазначеної правової категорії, підстави для проведення класифікації цивільної процесуальної правоздатності, її обсяг та момент виникнення.

**Метою статті** є дослідження юридичної природи цивільної процесуальної правоздатності як складової цивільної процесуальної правосуб'єктності визначеної групи суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин – осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, а також проведення класифікації зазначеної правової категорії з наступним розробленням висновків та науково-обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства України.

**Основні результати дослідження.** У ст. 28 ЦПК України визначено, що **цивільна процесуальна правоздатність** – це здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи.

Із змісту відповідної норми випливає, що цивільна процесуальна правоздатність обмежується здатністю мати цивільні процесуальні права та обов'язки не всіх учасників цивільного процесу, а лише окремих категорій осіб, які бе-

руть участь у справі. Зокрема, цивільна процесуальна правоздатність фізичних та юридичних осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, відповідно до ст. 28 ЦПК України, обмежується їх здатністю мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони і третьої особи. У зв'язку із цим, виникає питання: як же бути зі здатністю мати права та обов'язки інших осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, зокрема, представників сторін та третіх осіб, органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб? Невже ці фізичні та юридичні особи не наділяються відповідною цивільною процесуальною правоздатністю? Ми так не вважаємо.

На наш погляд, фізичні та юридичні особи володіють здатністю мати цивільні процесуальні права та обов'язки всіх учасників цивільного процесу, у тому числі всього складу осіб, які беруть участь у справах позовного провадження. Адже, якщо цивільне процесуальне законодавство України закріплює певні правові статуси, зокрема, представника сторони і третьої особи, органу та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, то об'єктивно має існувати передумова їх набуття – відповідна цивільна процесуальна правоздатність – здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки представника сторони, третьої особи та ін. Чому ж законодавець у ст. 28 ЦПК України не закріплює її?

Відповідь на поставлене питання є дуже простою. Слід врахувати, що така здатність, як цивільна процесуальна, визначається для кожної із фізичних та юридичних осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, окремо. Так, здатністю виступати стороною та третьою особою наділені всі фізичні та юридичні особи без винятку. Для того ж, щоб отримати здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки представника сторони і третьої особи, органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, необхідно відповідати визначеним у законі вимогам, мати, відповідно, належно посвідчені повноваження на здійснення представництва у суді або займати відповідну посаду чи бути наділений відповідною компетенцією.

Указане і дозволяє зрозуміти логіку законодавця, який, як уже відмічалося, зазначає, що цивільну процесуальну правоздатність сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи мають усі фізичні та юридичні особи. Цивільну ж процесуальну правоздатність інших осіб, які беруть участь у справах, у тому числі осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, інших учасників цивільного процесу набувають тільки ті фізичні та юридичні особи, які відповідають встановленим у законі додатковим вимогам. Отже, відповідна редакція ст. 28 ЦПК України не означає, що фізичні та юридичні особи наділені цивільною процесуальною дієздатністю обмеженого, вичерпного переліку учасників цивільного процесу. Здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки усіх інших, крім зазначених у ст. 28 ЦПК України, учасників цивільного процесу, у тому числі всіх осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, також виникає у них, проте не автоматично, а пріорі, а за наявності визначених у законі умов.

Враховуючи викладене вище, ми вважаємо за доцільне доповнити ст. 28 ЦПК України частиною другою, зазначивши, що цивільної процесуальної правоздатності всіх інших учасників цивільного процесу, окрім перерахованих у ч. 1 ст. 28 ЦПК України, фізичні та юридичні особи набувають лише за наявності

визначених у законі умов. При цьому можна запропонувати таку редакцію відповідної правової норми: «Здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки представників сторін і третіх осіб; органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб; представників заявників та інших заінтересованих осіб; інших учасників цивільного процесу (цивільну процесуальну правоздатність) мають фізичні та юридичні особи, які відповідають встановленим у законі вимогам».

Виходячи із зазначеного, ми не погоджуємося з В.В. Комаровим, який відмічає, що оскільки правоздатність у складі правосуб'єктності інших учасників процесу, крім сторін та третіх осіб, має спеціальний, а не загальний характер і не відображає загальних властивостей усіх суб'єктів цивільного процесуального права, то і формулювати її зміст у спеціальних статтях закону було б зайвим з точки зору юридичної техніки [5, с. 55]. На нашу думку, наявність у цивільному процесуальному законі окремої, спеціальної норми щодо правоздатності тих учасників цивільного процесу, яких законодавець не перерахував у ч. 1 ст. 28 ЦПК України, не буде зайвою з точки зору юридичної техніки, адже дозволить ще раз акцентувати на тому, що, по-перше, фізичні та юридичні особи наділяються цивільною процесуальною правоздатністю всіх учасників цивільного процесу, у тому числі всіх осіб, які беруть участь у справах позовного провадження; а по-друге, цивільної процесуальної правоздатності окремих учасників цивільного процесу, у тому числі представників сторін та третіх осіб, органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, фізичні та юридичні особи набувають не автоматично, а виключно за наявності визначених у законі умов.

У процесуальній літературі цивільна процесуальна правоздатність вченими-процесуалістами, як правило, на види не класифікується. Хоча, вбачається, її класифікацію все ж таки можна проводити за аналогією до критеріїв та видів правоздатності у її загальнотеоретичному розумінні. Так, у відповідному контексті науковцями виокремлюються загальна (здатність володіти будь-якими з передбачених законодавством правами і обов'язками), спеціальна (здатність, що пов'язана з певними особливостями суб'єкта або така, що потребує спеціальних знань, наприклад, правоздатність лікаря, міліціонера, інваліда, дитини тощо) [2, с. 340] та галузева (здатність бути носієм прав та обов'язків у тій чи іншій галузі права) правоздатність [1, с. 107].

Зважаючи на таке, видається, що цивільну процесуальну правоздатність, яка за своєю юридичною природою, власне, і є галузевою, за колом суб'єктів, які нею наділяються, доцільно класифікувати на загальну і спеціальну. Але при цьому не можна погодитися з загальнотеоретичним розумінням змісту зазначених категорій. Загальну правоздатність, на наш погляд, слід розуміти як здатність будь-якого суб'єкта бути носієм визначеної низки прав та обов'язків у межах певної галузі права, а не як здатність володіти будь-якими з передбачених законом правами і обов'язками, як наголошує О.Р. Дашковська [2, с. 340]. В останньому розумінні загальної правоздатності об'єктивно просто не існує, адже жоден суб'єкт права не може бути наділений здатністю володіти будь-якими правами та обов'язками, що передбачені у законодавстві. Водночас у відповідному контексті спеціальну правоздатність слід тлумачити як здатність певного суб'єкта,

який відповідає визначенням у законі вимогам, бути носієм певних прав та обов'язків.

Виходячи саме з такого розуміння, сформулюємо дефініції загальної та спеціальної правоздатності у цивільному процесуальному праві.

Отже, загальна **цивільна процесуальна правоздатність** – це здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи.

Загальною цивільною процесуальною правоздатністю наділені всі фізичні та юридичні особи. Це правило випливає з конституційного положення про те, що права та свободи людини і громадянина захищаються судом (ч. 1 ст. 55 Конституції України), тобто всі особи повинні мати змогу звертатися за необхідності до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів [6, с. 65]. При цьому, відповідно до ч. 3 ст. 3 ЦПК України, відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною. Отже, цивільне процесуальне законодавство не допускає обмеження загальної цивільної процесуальної правоздатності.

У контексті тематики нашого дослідження слід акцентувати: загальна цивільна процесуальна правоздатність фізичних та юридичних осіб передбачає можливість мати цивільні процесуальні права та обов'язки лише двох з осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, – сторони та третьої особи. Здатністю мати цивільні процесуальні права та обов'язки інших осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, наділені не всі фізичні та юридичні особи, у зв'язку з чим, цивільну процесуальну правоздатність зазначених суб'єктів слід віднести до спеціальної, яка буде розглянута нами нижче.

Загальна цивільна процесуальна правоздатність фізичної особи виникає з моменту її народження і припиняється у момент її смерті.

Загальна цивільна процесуальна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Водночас, окремі науковці вважають, що для фізичних та юридичних осіб цивільна процесуальна правоздатність виникає лише з моменту подання заяви до суду, коли в особи виникає комплекс процесуальних прав та обов'язків [3, с. 129]; вона починається і закінчується разом з початком і закінченням самого цивільного процесу [4, с. 87].

Із такою позицією погодитися не можна. На нашу думку, слід чітко розмежовувати «наявність у особи комплексу цивільних процесуальних прав та обов'язків» та «здатність особи мати цивільні процесуальні права та обов'язки». Комплекс цивільних процесуальних прав та обов'язків (цивільний процесуальний правовий статус сторони, третьої особи та ін.) виникає у суб'єкта з моменту відкриття провадження у справі. Водночас, здатністю мати цивільні процесуальні права та обов'язки (загальною цивільною процесуальною правоздатністю), згідно зі ст. 28 ЦПК України, наділяється кожна фізична та юридична особа. При цьому відповідна правоздатність існує об'єктивно, безвідносно до фактів відкриття провадження у справі або закінчення цивільного процесу.

**Спеціальна цивільна процесуальна правоздатність** – це здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки представників сторін та третіх осіб;

органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб; представників заявників та інших заінтересованих осіб; інших учасників цивільного процесу.

Спеціальна цивільна процесуальна правоздатність виникає тільки у тих фізичних та юридичних осіб, які відповідають встановленим у законі вимогам, з моменту, коли такі вимоги можна вважати дотриманими.

У справах позовного провадження спеціальною цивільною процесуальною правоздатністю наділені фізичні та юридичні особи, які мають правовий статус представників сторін та третіх осіб, а також органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та законні інтереси інших осіб. Зокрема, для того, щоб бути здатним мати цивільні процесуальні права та обов'язки представника, потрібно досягти повноліття, мати цивільну процесуальну дієздатність, належно посвідчені повноваження на здійснення представництва в суді і не входить до переліку осіб, визначених у ч. 2 ст. 40 і ст. 41 ЦПК України. Цивільна процесуальна правоздатність органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, виникає за умови та з моменту виникнення у суб'єктів відповідної компетенції або визначених законом повноважень.

**Висновок.** 1. Цивільну процесуальну правоздатність сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи мають усі фізичні та юридичні особи. Цивільну процесуальну правоздатність інших осіб, які беруть участь у справах, у тому числі осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, інших учасників цивільного процесу набувають тільки ті фізичні та юридичні особи, які відповідають встановленим у законі додатковим вимогам.

2. Статтю 28 ЦПК України слід доповнити ч. 2 такого змісту: «Здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки представників сторін і третіх осіб; органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб; представників заявників та інших заінтересованих осіб; інших учасників цивільного процесу (цивільну процесуальну правоздатність) мають фізичні та юридичні особи, які відповідають встановленим у законі вимогам».

3. Цивільну процесуальну правоздатність, яка за своєю юридичною природою є галузевою, за колом суб'єктів, які нею наділяються, доцільно класифікувати на загальну і спеціальну. Загальна цивільна процесуальна правоздатність – це здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи. Спеціальна цивільна процесуальна правоздатність – це здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки представників сторін і третіх осіб; органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб; представників заявників та інших заінтересованих осіб; інших учасників цивільного процесу.

4. Слід чітко розмежовувати «наявність у особи комплексу цивільних процесуальних прав та обов'язків» та «здатність особи мати цивільні процесуальні права та обов'язки». Комплекс цивільних процесуальних прав та обов'язків (цивільний процесуальний правовий статус сторони, третьої особи та ін.) виникає у суб'єкта з моменту відкриття провадження у справі. Водночас, здатністю мати цивільні процесуальні права та обов'язки (загальною цивільною процесуальною правоздатністю) згідно зі ст. 28 ЦПК України наділяється кожна фізична та юридична особа. При цьому відповідна правоздатність існує об'єктивно, без-

відносно до фактів відкриття провадження у справі або закінчення цивільного процесу.

Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням цивільної процесуальної правоздатності осіб, які беруть участь у справах позовного провадження (зокрема, визначення цивільної процесуальної правоздатності держави, органів державної влади і місцевого самоврядування та інших суб'єктів, дослідження обсягів загальної та спеціальної цивільної процесуальної правоздатності), які існують у теорії і на практиці, виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших розвідок.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ведерніков Ю.А.* Теорія держави та права : [навч. посіб. для підготов. до держ. іспиту] / Ю. А. Ведерніков, В. С. Грекул, А. В. Папірна. – 3-є вид., допов. та переробл. – Д. : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. – 176 с.

2. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 432 с.

3. Коментарій к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / [С. А. Алехина, А. Т. Боннер, В. В. Блажеев и др.]; отв. ред. М. С. Шакарян. – М. : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2003. – 752 с.

4. *Рыжаков А.П.* Коментарій к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / Александр Петрович Рыжаков. – 2-е изд., перераб. – М. : Норма, 2004. – 704 с.

5. Цивільне процесуальне право : [підруч. для юрид. вузів і ф-тів] / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, С. Ю. Кац та ін.] / За ред. В. В. Комарова. – Х. : Основа, 1992. – 416 с.

6. Цивільний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / [С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін.] / За заг. ред. С. С. Бичкової. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Атіка, 2010. – 896 с.

7. *Штефан М.Й.* Цивільне процесуальне право України : Академічний курс : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / Михайло Йосипович Штефан. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

#### **Бичкова С.С. Цивільна процесуальна правоздатність фізичних та юридичних осіб, які беруть участь у справах позовного провадження**

*У статті досліджується проблема цивільної процесуальної правоздатності фізичних та юридичних осіб, які беруть участь у справах позовного провадження. У контексті цивільної процесуальної правосуб'єктності зазначених осіб сформульовано та теоретично обгрунтовано поняття цивільної процесуальної правоздатності; виокремлено її види, досліджено обсяг та суб'єктний склад; розроблено висновки та науково-обгрунтовані пропозиції щодо оптимізації цивільного процесуального законодавства України.*

**Ключові слова:** *цивільна процесуальна правосуб'єктність; цивільна процесуальна правоздатність осіб, які беруть участь у справах позовного провадження; загальна цивільна процесуальна правоздатність; спеціальна цивільна процесуальна правоздатність.*

#### **Бычкова С.С. Гражданская процессуальная правоспособность физических и юридических лиц, участвующих в делах искового производства**

*В статье исследуется проблема гражданской процессуальной правоспособности физических и юридических лиц, участвующих в делах искового производства. В контек-*

сте гражданской процессуальной правосубъектности указанных лиц сформулировано и теоретически обосновано понятие гражданской процессуальной правоспособности; выделено ее виды, исследовано объем и субъектный состав; разработано выводы и научно обоснованные предложения относительно оптимизации гражданского процессуального законодательства Украины.

**Ключевые слова:** гражданская процессуальная правосубъектность; гражданская процессуальная правоспособность лиц, участвующих в делах искового производства; общая гражданская процессуальная правоспособность; специальная гражданская процессуальная правоспособность.

**Bychkova S.S. Civil procedural legal capacity of physical and artificial persons, who participate in matters of actional realization**

*This scientific article is dedicated to investigation of civil procedural legal capacity of people, who participate in matters of actional realization. In the context of civil procedural legal personality of mentioned people, civil procedural legal personality concept is laid down and theoretically grounded, its types are segregated, volume and subject content is investigated, conclusions and scientific-based proposals are developed regarding optimization of civil procedural legislation of Ukraine in force.*

**Key words:** civil procedural legal personality; civil procedural legal capacity of people, who participate in matters of actional realization; general civil procedural legal capacity; special civil procedural legal capacity.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2011.